

4/ Zevrubně a vroubek aneb Jazyková nedorozumění

Anna Černá

Zadáme-li si do internetového vyhledavače výraz *zevrubně*, je nám nabídnuto asi 65 000 odkazů. Slovo se tedy objevuje poměrně často, ale nebývá vždy užito ve významu, který skutečně má. Na úvod několik příkladů užítí z nejrůznějších typů dokumentů.

*Připouštějí, že suma může být jen zevrubný odhad.
Vynikající hudba a XY v roli poněkud netypické, ve srovnání
s hollywoodskými úlohami, v nichž se současně době objevuje -
to jsou velmi zevrubně hlavní klady irsko-britské komedie ...
Ještě se pokusím alespoň zevrubně popsat. Jsem vysoký asi okolo
186 centimetrů, štíhlý. Mám tmavší, krátké vlasy, modré oči ...
Dříve, než článek do databáze zařadím, tak si jej přečtu, nebo
alespoň zevrubně projdu (abych získal hrubou představu
o přínosu pro čtenáře).*

*Právě jste otevřeli stránky, na nichž se můžete alespoň zevrubně
seznámit s historií výroby automobilů na území České republiky.
Samozřejmě si nekladu za cíl bezezbytku popsat výrobové
etapy všech výrobců.*

*Vzhledem k tomu, že se tam píše stručný, krátký, zevrubný
popis klanů, tak nevidím důvod se rozepisovat.*

Z příkladů – zvláště těch, v nichž je užito spojení *alespoň zevrubně*, jen velmi *zevrubně* – je zřejmé, že pisatelé nebo mluvčí užívají výraz *zevrubně* ve významu „povšechně, zhruba“, ačkoli jeho slovníkový význam je přesně opačný. Podle *Slovníku spisovné češtiny* má slovo *zevrubný* význam „jdoucí do podrobnosti, podrobný, důkladný, detailní“; opakem je slovo *povrchní, povrchně*. *Zevrubně* tedy znamená „detailně, podrobně, obsáhně“. Říká-li někdo *alespoň zevrubný popis*, jen *zevrubně*, říká ve skutečnosti *alespoň důkladný, podrobný popis*; jen *detailně*. Není třeba dodávat, že jde o vyjádření nesmyslná.

Důvodem, proč vlastně lidé používají výraz *zevrubně* v opačném významu, je nejspíše etymologická neprůhlednost slova. Navíc se v tomto případě nabízí i určitá zvuková podobnost přídatného jména *zevrubný* se slovem *zhruba*, která možná ovlivnila mnoho myšlí se uživateli. V etymologických slovnících se dočteme, že základem slova *zevrubný* je podstatné jméno *vrub*, ale tato informace nám přilís světla do problematiky nevnese – musíme vědět, co to *vrub* je (či spíše byl) a k čemu sloužil.

Jeden z nejstarších způsobů záznamu obchodního vztahu, bilance, transakcí aj. bylo vytězávání vrubů do dřevěné tyče zvané vrubovka. Respektive šlo o dvě identické tyče, které měli oba obchodní partneři. Pomocí jednoduchých zářezů čili vrubů do dřeva těchto vrubovek se zaznamenávaly jednotlivé zboží, dávek nebo i pracovní výkony. Když došlo na konečné vyrovnávání, dělalo se *ze vrub*, to znamená přepočítávání a porovnáním vrubů; zářezy znamenaly, že jedna strana druhé něco dluží. Dřevo pak bylo dohladka ořezáno a připraveno na nové zářezy. Je jisté, že si obě strany ve vlastním zájmu odpočítávaly z vrubů hlídaly pečlivě, odtud tedy význam slova *zevrubně*. Patrně mnozí netuší, že zde mají původ i rčení *máš u mě vroubek, jednat na vlastní vrub, na vrub někoho*.

Nabízí se otázka, zda se může význam slova *zevrubně* proměnit, totiž, jestliže ho ve významu „povšechně“ budeme užívat často. Protože je jazyk živý, proměnlivý úvat, nelze to kategoricky a jednou provždy vyloučit. Vývoj jazykových prostředků se dá velice těžko odhadnout, záleží na frekvenci užití. Ale jestliže se podíváme do databáze Českého národního korpusu, vidíme, že v naprosté většině spojení bylo slovo *zevrubný* užito ve významu, který uvádí slovník. Na internetu je dokladů nesprávného užití o něco více, ale ani těch není žádné znepokojivé množství. Lze tedy předpokládat, že zatím slovo „vystačí“ s významem „podrobný“. Ale obecně to, že slovo časem nabude opačného významu, než původně mělo, nelze v jazyce nikdy úplně vyloučit.

Příkladem slov, která prošla zásadním významovým posunem, je např. výraz *úžasný, úžasnat*. Dnes už jej chápeme jednoznačně pozitivně, *to je úžasné*, říkáme o něčem, co nás nadchlo, ale *Jungmannův slovník* (1838) uvádí význam opačný: *velmi strašný, veliký strach, úžas působiti*. Dodnes se význam „lekat, děsit“ dochoval v ruském *úžas (ужас)* „hrůza“ nebo v srbochorvatském *užas, úžas, úděs*; *úžasnuti se* zde má význam „vyděsit se“. Dalším slovětem z tohoto významového okruhu se v této knize věnujeme v kapitole I/11.

Jiným příkladem významového posunu je výraz *vesměs*. Jak rozumíte větu

Mám na zahrádě vesměs růže

– znamená to, nemám na zahrádě nic jiného než růže, nebo mám na většině záhonů růže, ale mám tam i kopretiny, astry a bledule? Ještě *Příruční slovník jazyka českého* uvádí pouze první význam (všeobecně, bez výjimek, do jednoho), *Slovník spisovného jazyka českého* už připouští i druhou variantu: *vesměs*, všeobecně bez výjimek, do jednoho, veskrze; často odchýlně až na malé výjimky, všeobecně, převážně. *Slovník spisovné češtiny* u příslovce *vesměs* uvádí dva možné odlišné významy:

1. ,bez výjimek, všeobecně, veskrze' (všichni *vesměs* kvalifikovaní odborníci);
2. ,až na malé výjimky, převážně' (odpovědi byly *vesměs* kritické).

Věta *Mám na zahrádě vesměs růže* je nejednoznačná, připouští dvojí interpretaci a v jejím chápání se mnohdy projevuje i generační rozdíl. Lze tedy doporučit, abychom se v textech, kde záleží na jednoznačnosti, slovu *vesměs* vyhýbali.

5/ Jednou tolik docela stačí aneb O nejednoznačnostech v jazyce

Anna Černá

Kdybychom chřelí jazyk podrobili přísné matematické či logické kontrole, divili bychom se, kolika nepřesností se dopouští. Například určení množství pomocí výrazu *jednou tolik* je pěkným příkladem, na němž vidíme rozdíl mezi vyjádřením matematickým, logickým a jazykovým. Podívejme se na spojení, která slycháme a možná sami užíváme v každodenní komunikaci:

Vstupné stojí jednou tolik než loni.

U nové firmy si vydělám jednou tolik.

Byty stojí jednou tolik než před x lety.

Za telefon jsme zaplatili jednou tolik než minulý měsíc.

Řekneme-li před matematikem, že něco stojí jednou tolik, nejspíše rozhořčeně namítne, že jde o nesmyslné vyjádření. Číslovka *jednou* znamená ,jedenkrát'. Z hodin matematiky všichni víme, že 1×2 jsou 2, stejně jako $1 \times$ milion je opět milion. Většina uživatelů ale spojením *jednou tolik* vyjadřuje dvojnásobné množství: k původnímu údaji se připočítává ještě jednou stejné množství: tedy sčítá se *tolik plus tolik*. Přestože matematici či technicky zaměření uživatelé možná nebudou souhlasit, jsou taková sdělení v běžných komunikačních situacích z významového hlediska obvykle srozumitelná a můžeme je považovat za stejně správná jako vyjádření s logickým *dvakrát tolik*. (Podobu *dvakrát tolik* bychom však měli důsledně užívat v textech, v nichž je nutná přesnost a nezpochybnitelná jednoznačnost, např. V odborných a právních písemnostech). Pokud ovšem nejsou formulována jako věta na internetových stránkách, kterou uvádíme spíše jako perličku: *Horníci vydělají jednou tolik a při některém ublí dvakrát tolik*.

Ale i při běžné komunikaci může dojít k nedorozumění. Ne vždy se totiž můžeme spolehnout na to, že pro komunikačního

partnera znamená *jednou tolik* totěž co *dvakrát tolik*. K nejasnostem a váhání dochází ve sděleních, kdy spojení *jednou tolik* následuje za příslovcem *ještě*:

Tvůrci budou muset vložit ještě jednou tolik prostředků, aby film dokončili.

Dostanete své našetřené peníze a ještě jednou tolik úvěrem na výhodný úrok.

Na disku potřebujete ještě jednou tolik místa, než zabírají disky.

Kup ještě jednou tolik mrkve.

Do konce roku by město mělo prodat ještě téměř jednou tolik bytů.

Pokud totiž volají souvisle alespoň 10 minut, mohou volat ještě jednou tolik zdarma.

Průzkumy odhalují, že na trhu je místo ještě pro jednou tolik automatů.

Postavili 20 bytů, v následujících 8 letech jich přibýlo ještě jednou tolik.

Citované věty můžeme totiž interpretovat dvojnásobem: Pro jednoho znamená *ještě jednou tolik*, totěž množství ještě jednou, pro druhého, ještě dvojnásobek původního množství. Někdo tedy může chápat první větu tak, že jestliže tvůrci už vynaložili milion korun, budou muset investovat ještě jeden milion (celkem miliony dva); pro jiného však může znamenat, že na dokončení je potřeba ještě dvojnásobek uvedeného množství, tedy dva miliony (což jsou dohromady miliony tři). V praxi převládá první možnost výkladu, ale ani druhý nelze vyloučit. Chceme-li mít jistotu, že naše sdělení bude pochopeno jednoznačně, to platí hlavně v textech, od nichž se očekává přesná informace, je jediným řešením vyhnout se obratu *ještě jednou tolik* a zvolit jinou formulaci: *budou muset vložit ještě stejné množství* × *ještě dvojnásobek prostředků*. Údaj je možné zpřesnit tím, že uvedeme přesnou cifru:

Musíme vložit ještě další milion; ještě další dva miliony.

Kup ještě další kilo mrkve; kup ještě dvě kila mrkve.

Dostanete našetřené peníze a ještě stejnou částku navíc / ještě dvojnásobek původní částky.

K problémům může dojít i při užití příslovce *docela*. I zde bychom měli být ostražití. Podle *Slovníku spisovného jazyka českého*, který vycházel v letech 1960–1971, znamená „úplně, zcela, nadobro, dočista“. Dnes se význam posunul, jak zaznamenává např. jednorozsazkový *Slovník spisovné češtiny*. *Docela* znamená vedle „úplně, zcela“ rovněž hovorově „dost“ (tedy „v dostatečně potřebné míře, hodně, značně“): *je docela hezký* (není ošklivý); *mám docela slušnou slovní zásobu*; *někdy je na světě docela fajn*; *docela obstojně mluvila německy*; *vypadáte docela slušně*; *zvládnáte to docela dobře*; *funguje to docela dobře*; *plány máme docela jasné*. Např. poslední věta může být jedním posluchačem interpretována: *plány máme zcela/úplně jasné* (tedy na 100 procent), jiným ale *plány máme téměř (úplně) jasné* (na 90 procent). Jednoznačný význam má příslovce *docela* pouze v případech jako

Abyste rána mohla docela zacetit, musíme ji ošetřovat pravidelně. Není asi docela v pořádku.

Televizní obrazovky nikdy docela neopustil.

Minisukně se pod nimi skryjí docela nebo vykukují jen pár centimetrů.

Častým zdrojem nedorozumění je přiřazení správného dne k pozdní noční (nebo lze říct i brzké ranní) hodině. Například odjezd na dlouhou cestu domluvený na *neděli ve dvě v noci* přináší otazníky – je to sobotní, nebo nedělní noc? Nejde-li o pravidelné akce, kdy obě strany tuší, nač se domlouvají, musíme si na taková sdělení dát opravdu velký pozor, protože pro někoho neděle ve dvě v noci znamená neděli, tedy noc ze soboty na neděli, ale pro druhého je to noc z neděle na pondělí. I v těchto případech je nutné volit přesné popisné vyjádření a nespolehat na to, že obě strany chápu sdělení totožně. Vyřážíte-li tedy na společnou cestu s přáteli, neomezte se pouze na konstatování, že vlak vám jede v neděli ve dvě v noci, ale raději se trochu rozhoříte o tom, že na místě budete v neděli (v pondělí) ráno a budete mít celý den na výlet.

Obdobné rozpaky jako *neděle ve dvě v noci* nám může způsobit také informace, že něco se odehrálo *minulou sobotou*. Týden chápeme jako určitým způsobem vymezenou časovou jednotku od pondělí do neděle. Mluvíme-li o časovém úseku, který nějakým způsobem překračuje tuto hranici, můžeme mít pochybnosti podobné

těm, o kterých jsme se zde právě zmínili. Řeknu-li vám: *Minulou sobotu měla svátek Lucie*, mohu se dočkat odpovědi *Ne minulou, ale tuto sobotu bylo Lucie*. Jedna strana považuje za minulou sobotu tu, která právě minula, ale pro druhou je minulá sobota ta, která předcházela té nejbližší uplynulé.

Stejná možnost nedorozumění může nastat, i když nepůjde-me proti proudu času, ale obrátíme se k budoucnosti. Jestliže si domlouváme sraz ve čtvrtek a řekneme *příští úterý*, pro někoho je to nejbližší úterý, které následuje hned po neděli, pro jiného to může být úterý následující po tom nejbližším.

V tomto případě nám bohužel nepomůže ani nahlédnutí do *Slovníku spisovné češtiny*, protože se v něm dozvíme, že *příští* znamená jak ,nejdříve, nejbliže následující', tak ,hned po tomto nejbližším následující, další'. Jediným řešením, které zamezí nedorozumění, je sdělit konkrétní datum: *V sobotu 13. prosince bylo Lucie*.

6/ Zapomenuté významy slov

Jan Králík

Stálost významů slov je jen zdánlivá. Antický postřeh *panta rhei*, vše se pohybuje' platí i v jazyce. Mnohých slov se užívá nejen v jejich původním smyslu, ale i v dalších významech. Viděli jsme to na příkladu slova *třída*. Ještě jeden příklad: *kůň* není jen živý tvor (*Equus L.*), ale i sportovní náčiní, figurka na šachovnici, oblibenec nebo obecně velká záliba; být *na koni* neznamená nutně na hřbetu koně atd. Takoveto proměny významu probíhají v čase, mnohdy si jejich vznik a ústup ani neuvědomujeme.

Naši předkové vnímali jazyk přesněji a citlivěji v jiných souvislostech než v současnosti my. Například výrazu *vůči* (z původního *v oči*) užívali pouze v případech, kde se sdělení týkalo živých osob a mohl opravdu nastat přímý pohled z očí *v oči*. Takže naši dědečkové by určitě neřekli, že předložka *vůči* dává smysl pouze mezi žilobci, protože by cítili, že předložka *vůči* dává smysl pouze mezi živými tvory. Podobně sloveso *patřit*, kterého se dnes užívá pouze ve významu ,náležet', ještě nedávno znamenalo také ,dívat se'. My už sloveso *patřit* v jeho původním významu takto necítíme, přestože ještě známe *spatřit*.

V pohybu je také například původní význam výrazu *kromě*, který znamenal hranu, hranici oddělující dvě věci. Takto znamenalo slovo *kromě* tolik co *s výjimkou*. Už v devatenáctém století jsou ale pro slovo *kromě* doloženy i významy ,vedle', ,proti', ,stranou'. Každý z nich představuje odlišnou situaci. Také dnes se velmi často setkáváme u *kromě* s významem ,vedle', čímž ale vzniká nejistota. Když totiž řekneme *kromě Petra a Jany tam byli všichni ostatní*, vznikne otázka, zda tam ti dva byli (*kromě*, vedle'), anebo právě ti dva nebyli (*kromě*, s výjimkou'). V běžném hovoru smysl zpravidla vytvoříme z kontextu, ale kdyby na takové větě měl záležet výrok soudu, mnoho současných uživatelů jazyka by se asi podivilo, že předložka *kromě* má první, a tedy přednostní význam ,s výjimkou'.